УДК 347.965
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.4.57

ОКСЕНТЮК А. М., ОКСЕНТЮК С.

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ АДВОКАТОМ: КРИТЕРІЇ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ

ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS BY AN ADVOCATE: CRITERIA AND LEGAL CONSEQUENCES

Статтю присвячено дослідженню правової природи зловживання процесуальними правами адвокатом, критеріїв розмежування недобросовісної процесуальної поведінки та правомірної реалізації професійних повноважень, а також правових наслідків відповідних порушень.

Розкрито зміст зловживання процесуальними правами крізь призму процесуального законодавства, правових позицій Верховного Суду, практики Європейського суду з прав людини та професійних етичних стандартів. Обґрунтовано авторський підхід до визначення такого зловживання як недобросовісного використання адвокатом процесуальних можливостей усупереч їхньому правовому призначенню, що перешкоджає здійсненню правосуддя або створює реальну загрозу порушення прав інших учасників процесу.

Запропоновано систему п'яти взаємопов'язаних критеріїв кваліфікації процесуальної поведінки адвоката: формальної правомірності дії, відповідності її функціональному призначенню, недобросовісної спрямованості, наявності шкідливих наслідків або реальної загрози їх настання та підвищеного стандарту професійної обачності. Аргументовано, що професійна кваліфікація адвоката не створює презумпції його недобросовісності, а процесуальна помилка чи наполегливе відстоювання інтересів клієнта самі собою не можуть свідчити про зловживання.

Систематизовано правові наслідки зловживання процесуальними правами з виокремленням процесуально-превентивних заходів, заходів процесуального примусу, майнових і дисциплінарних наслідків. Розглянуто проблеми персоналізації відповідальності адвоката, співвідношення процесуальних санкцій із дисциплінарним провадженням та можливості застосування заходів впливу до адвокатських бюро й об'єднань. Наголошено на необхідності належного мотивування судових рішень і дотримання принципу пропорційності під час застосування відповідних заходів.

Зроблено висновок, що ефективна протидія процесуальним зловживанням повинна поєднувати вимогливість до професійної поведінки адвоката з реальними гарантіями його незалежності. Визначальним орієнтиром має залишатися недопущення як свідомого спотворення призначення процесуальних прав, так і необґрунтованого обмеження законних засобів адвокатського захисту.

Ключові слова: *адвокатура, адвокатська діяльність, зловживання процесуальними правами, добросовісність, процесуальні гарантії, процесуальна відповідальність, адвокатська етика, дисциплінарна відповідальність.*

The article examines the legal nature of the abuse of procedural rights by advocates, the criteria for distinguishing procedural misconduct from the lawful exercise of professional powers, and the legal consequences arising from such abuses.

© ОКСЕНТЮК А. М. – кандидат юридичних наук, адвокат, Почесний професор (Baltic Research Institute of Information Economic Area (Латвія)) https://orcid.org/0009-0005-6402-5017

© ОКСЕНТЮК С. – студентка юридичного факультету (Київська школа економіки) https://orcid.org/0009-0005-7266-3457

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

The concept of abuse of procedural rights is explored in the context of procedural legislation, the legal positions of the Supreme Court of Ukraine, the case law of the European Court of Human Rights, and standards of professional ethics. An original approach is substantiated, defining such abuse as the bad-faith exercise of procedural rights by an advocate contrary to their intended legal purpose, thereby obstructing the administration of justice or creating a genuine risk of infringing the rights of other participants in judicial proceedings.

A system of five interrelated criteria for assessing an advocate's procedural conduct is proposed: the formal legality of the procedural act, its conformity with the functional purpose of the right exercised, the bad-faith nature of the conduct, the existence of harmful consequences or a genuine risk thereof, and the heightened standard of professional diligence expected of advocates. It is argued that an advocate's professional qualifications do not give rise to a presumption of bad faith, while procedural errors or the vigorous defence of a client's interests cannot, in themselves, constitute an abuse of procedural rights.

The legal consequences of abusing procedural rights are systematised into four categories: preventive procedural measures, procedural coercive measures, financial consequences, and disciplinary sanctions. Particular attention is paid to the individualisation of an advocate's liability, the relationship between procedural sanctions and disciplinary proceedings, and the possibility of imposing sanctions on law firms and advocates' associations. The importance of adequately reasoned judicial decisions and compliance with the principle of proportionality when applying such measures is emphasised.

The article concludes that effective measures against procedural abuses must combine rigorous standards of professional conduct with meaningful safeguards for advocates' independence. The guiding principle should be to prevent both the deliberate misuse of procedural rights for purposes contrary to their legal function and unjustified restrictions on legitimate means of legal representation and defence.

Key words: *legal profession, advocacy, abuse of procedural rights, good faith, procedural safeguards, procedural liability, legal ethics, disciplinary liability.*

Актуальність проблеми. Забезпечення справедливого та ефективного судочинства неможливе без добросовісного здійснення учасниками процесу наданих їм прав. Водночас змагальний характер правосуддя передбачає активність сторін, наполегливе відстоювання правових позицій і використання всіх передбачених законом засобів захисту. Особливого значення ця суперечність набуває в адвокатській діяльності, де професійний обов'язок захищати інтереси клієнта поєднується з необхідністю дотримання процесуальної дисципліни та етичних стандартів.

Попри законодавче закріплення заборони зловживання процесуальними правами, відсутність єдиного нормативного визначення цього поняття та оціночний характер відповідних положень залишають значний простір для суддівського розсуду, що своєю чергою породжує ризики як недостатньої протидії недобросовісній процесуальній поведінці, так і необґрунтованого обмеження законної професійної активності адвоката. Додаткової складності набувають питання розмежування свідомого зловживання та процесуальної помилки, визначення належного суб'єкта відповідальності й співвідношення процесуальних санкцій із дисциплінарними заходами.

Актуальність дослідження посилюється необхідністю формування чітких і передбачуваних критеріїв оцінювання процесуальної поведінки адвоката з урахуванням національної судової практики та європейських стандартів справедливого судочинства. Наукове осмислення цих питань має сприяти виробленню збалансованого підходу, за якого протидія зловживанням забезпечуватиме належний перебіг правосуддя, не перетворюючись на засіб тиску на професійного представника. Саме тому дослідження відповідних критеріїв і правових наслідків має вагоме теоретичне та практичне значення для розвитку адвокатури, зміцнення довіри до суду й забезпечення ефективності права на професійну правничу допомогу.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні правової природи зловживання процесуальними правами адвокатом, визначенні критеріїв його розмежування із добросовісною процесуальною поведінкою та систематизації правових наслідків з урахуванням гарантій незалежності адвокатської діяльності й принципу пропорційності.

Викладення результатів дослідження. Адвокатура, на яку Конституцією України покладено забезпечення професійної правничої допомоги (стаття 131-2) і яка виступає однією

з інституційних гарантій реалізації відповідного права (стаття 59) [1], посідає особливе місце в системі правосуддя. Адвокат у судовому процесі поєднує представництво приватного інтересу клієнта з виконанням суспільно значущої правозахисної функції. Від характеру його процесуальної поведінки значною мірою залежить, чи слугуватимуть передбачені законом механізми досягненню справедливого вирішення спору, чи перетворяться на інструменти процесуального протиборства, позбавленого належної правової мети.

Процесуальна реформа 2017 року закріпила неприпустимість зловживання процесуальними правами серед основних засад цивільного, господарського та адміністративного судочинства, передбачивши відкриті переліки дій, які можуть кваліфікуватися як зловживання (стаття 44 ЦПК, стаття 43 ГПК, стаття 45 КАС України) [2; 3; 4]. Водночас законодавець не запропонував універсального визначення цього поняття, а судова практика, як зауважує К. Гуртова, переважно розкриває його зміст через характеристику лише окремих проявів недобросовісної процесуальної поведінки [5, с. 21]. Це залишає суду значний простір для оцінки конкретних обставин: заявлення відводу, повторне подання клопотання чи прохання про відкладення розгляду можуть становити як правомірну реалізацію процесуальних гарантій, так і їх використання всупереч призначенню.

Для адвоката така невизначеність має подвійне значення. З одного боку, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і Правила адвокатської етики вимагають від нього сумлінного й наполегливого захисту законних інтересів клієнта дозволеними правовими засобами [6; 7]. З іншого – професійна обізнаність адвоката створює передумови як для ефективного використання процесуальних механізмів, так і для свідомого маніпулювання ними, що здатне завдавати шкоди правосуддю та авторитету адвокатури [8, с. 51]. Водночас не менш небезпечною є протилежна крайність, коли посилання на неприпустимість зловживання використовується для стримування активної, хоча й цілком правомірної позиції захисника. Саме необхідність розмежування цих ситуацій визначає практичну й теоретичну складність досліджуваної проблеми.

Вихідне нормативне правило в усіх трьох процесуальних кодексах сформульовано однаково: учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання такими правами не допускається (частина перша статті 44 ЦПК, частина перша статті 43 ГПК, частина перша статті 45 КАС України) [2; 3; 4]. Принципове значення має пряма вказівка на представників, адже обов'язок добросовісності покладається на адвоката особисто. Воля клієнта, навіть виражена у формі конкретного доручення, не звільняє професійного представника від обов'язку діяти відповідно до процесуального закону та професійних етичних вимог.

Законодавець визначає орієнтовні переліки дій, які з урахуванням обставин справи можуть визнаватися зловживанням: оскарження судових рішень, що не підлягають оскарженню; повторне порушення вже вирішених питань без нових підстав; заявлення завідомо безпідставних відводів; подання тотожних позовів з метою маніпулювання автоматизованим розподілом справ; ініціювання завідомо безпідставного чи штучного спору; необґрунтоване об'єднання вимог для зміни підсудності; укладення мирової угоди на шкоду правам третіх осіб [2; 3; 4]. Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду наголошував на невичерпності таких переліків і необхідності оцінювати спрямованість та характер відповідних дій у конкретному провадженні (постанови від 14.08.2020 у справі № 314/1526/19, від 22.10.2020 у справі № 320/7/19) [9]. Однак суддівський розсуд у цьому питанні не може бути довільним: кваліфікація поведінки як зловживання потребує належного обґрунтування.

Міжнародно-правовий контекст проблеми визначається двома взаємопов'язаними підходами. Перший випливає зі статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує право на справедливий судовий розгляд упродовж розумного строку [10]. У справі «Смірнова проти України» Європейський суд з прав людини звернув увагу на неспроможність національних судів належно протидіяти умисному перешкоджанню розгляду справи, зокрема шляхом неодноразових відводів, клопотань і неявок, визнавши надмірну тривалість провадження несумісною з вимогами Конвенції. Другий підхід відображено в Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № R (84) 5, принцип 2 якої передбачає можливість застосування санкцій за очевидно недобросовісну процесуальну поведінку, а в особливих випадках – покладення судових витрат безпосередньо на адвоката [11]. Попри рекомендаційний характер цього документа, відповідне положення засвідчує європейське визнання персонального виміру професійної відповідальності представника.

Відсутність легальної дефініції зловживання процесуальними правами зумовлює особливу роль судової практики та правової доктрини. Верховний Суд характеризує таке зловживання

як умисне, недобросовісне використання процесуальних можливостей усупереч їхньому призначенню, зокрема для обмеження прав інших учасників, перешкоджання своєчасному вирішенню справи чи необґрунтованого перевантаження суду [9; 12]. У науковій літературі сформувалися декілька підходів до його розуміння: через умисел і шкідливі наслідки; через порушення вимог добросовісності; через особливу форму неправомірної поведінки, яка зовні залишається в межах наданого процесуального права [13, с. 591]. Ці підходи не стільки заперечують один одного, скільки висвітлюють різні елементи складного правового явища.

Н. Добровольська пропонує розглядати зловживання процесуальними правами адвокатом як поведінку, що формально відповідає процесуальному закону, однак суперечить його призначенню та спрямована на створення перешкод у діяльності суду або інших учасників. Серед специфічних ознак дослідниця виокремлює особливий професійний статус суб'єкта, зв'язок його процесуальних повноважень із наданням правничої допомоги, можливі наслідки для адвокатського об'єднання та шкоду авторитету адвокатури [8, с. 52]. Такий підхід дозволяє враховувати не лише процесуальні, а й професійно-етичні аспекти відповідної поведінки.

Разом із тим особливої уваги заслуговує підвищений стандарт професійної обачності адвоката. Його правова підготовка та практичний досвід обґрунтовують очікування належного розуміння процесуальних правил, хоча самі собою не доводять умислу на зловживання. Показовою є ухвала Касаційного цивільного суду від 16.04.2019 у справі № 757/32769/15-ц, якою суд визнав зловживанням подання адвокатом касаційної скарги на остаточну постанову Верховного Суду, що не підлягала повторному касаційному перегляду. Суд виходив, зокрема, з того, що професійний представник мав усвідомлювати відповідні процесуальні обмеження, та застосував до нього штраф [14]. Водночас цей приклад не дає підстав ототожнювати будь-яку юридичну помилку адвоката з недобросовісною поведінкою: визначальними залишаються характер дій, їх об'єктивна обґрунтованість і встановлені обставини справи.

Отже, *зловживання процесуальними правами адвокатом* пропонуємо визначати як форму недобросовісної процесуальної поведінки професійного представника або захисника, що полягає у використанні передбачених законом процесуальних прав усупереч їхньому функціональному призначенню та за відсутності належної правозахисної мети, спрямовану на досягнення результатів, несумісних із завданнями судочинства, і таку, що створює перешкоди належному здійсненню правосуддя, порушує права та законні інтереси інших учасників процесу або зумовлює реальну загрозу настання відповідних негативних наслідків. Водночас застосування цієї дефініції потребує визначення достатньо чітких критеріїв, які дозволяли б відмежовувати свідоме процесуальне зловживання від добросовісної помилки, наполегливої правової позиції чи використання адвокатом навіть незручних для суду, але законних засобів захисту.

Оціночний характер категорії зловживання процесуальними правами не означає допустимості її довільного тлумачення. Аналіз законодавства, наукових підходів і судової практики дозволяє запропонувати систему з п'яти взаємопов'язаних критеріїв, комплексне застосування яких здатне забезпечити обґрунтовану кваліфікацію процесуальної поведінки адвоката та мінімізувати ризик необґрунтованого обмеження права на захист.

Першим є *критерій формальної правомірності процесуальної дії.* Особливість зловживання полягає в тому, що адвокат використовує передбачене законом процесуальне право, зовні дотримуючись установленої форми його реалізації. Саме це відрізняє зловживання від безпосереднього порушення процесуальних обов'язків, зокрема невиконання ухвали суду чи порушення порядку судового засідання. Водночас зовнішня відповідність процесуальним вимогам не завжди означає правомірність поведінки за її змістом. Як зазначив Верховний Суд у постанові від 30.11.2020 у справі № 806/1943/18, механізм зловживання може полягати у вчиненні штучних процесуальних дій, зовні подібних до юридичних фактів, з якими закон пов'язує настання певних наслідків [9].

Другим є *критерій відповідності призначенню процесуального права (телеологічний).* Кожне таке право має визначену правову мету: відвід покликаний забезпечувати безсторонність суду, оскарження судового рішення – перевірку його законності й обґрунтованості, заявлення клопотання – належне вирішення процесуальних питань. Використання цих можливостей для досягнення сторонньої мети спотворює їхнє призначення. Так, Велика Палата Верховного Суду в ухвалі від 10.05.2018 у справі № 800/592/17 наголосила на необхідності об'єктивного обґрунтування сумнівів у неупередженості судді [15]. Водночас сама незгода з процесуальними рішеннями суду не може автоматично виправдовувати відвід, так само як відмова в його задоволенні ще не доводить зловживання відповідним правом.

Третім виступає *критерій недобросовісної спрямованості поведінки (суб'єктивний)*. Зловживання характеризується використанням процесуальних можливостей не для правомірного захисту інтересів клієнта, а для штучного затягування розгляду, маніпулювання розподілом справ, зміни підсудності чи створення неправомірних перешкод іншим учасникам. Оскільки внутрішні наміри адвоката не завжди піддаються безпосередньому встановленню, їх оцінка повинна спиратися на об'єктивні обставини: систематичність, повторюваність та ідентичність звернень, час подання клопотань, характер їх обґрунтування та попередню процесуальну поведінку. Показовим є критерій відсутності серйозного законного інтересу, застосований Касаційним господарським судом в ухвалі від 17.01.2019 у справі № 905/2065/16 [16]. Йдеться про відсутність легітимного прагнення отримати передбачений законом процесуальний результат. Такий підхід дозволяє оцінювати не припущення щодо мотивів адвоката, а об'єктивну здатність відповідної дії слугувати законним інтересам клієнта.

Четвертим є *критерій шкідливих наслідків або реальної загрози їх настання*. Зловживання здатне порушувати права інших учасників, спричиняти додаткові витрати, невиправдане затягування розгляду чи надмірне навантаження на суд. Верховний Суд у постанові від 09.11.2021 у справі № 826/9751/14 підкреслив, що зловживання правом на подання скарги позбавляє відповідну процедуру її належного призначення, оскільки звернення переслідує мету, відмінну від захисту порушеного права [17]. При цьому фактичне заподіяння шкоди не завжди є необхідним: достатньо встановити реальну, а не суто гіпотетичну загрозу перешкоджання правосуддю. Особливим проявом недобросовісної поведінки є використання образливих висловлювань у процесуальних документах. У постанові від 14.03.2019 у справі № 9901/34/19 Велика Палата Верховного Суду визнала допустимим застосування процесуальних наслідків до таких дій, наголосивши на неприпустимості очевидної неповаги до честі й гідності учасників судочинства [18].

П'ятим є *професійний критерій*, який набуває особливого значення саме під час оцінювання поведінки адвоката. Від професійного представника обґрунтовано очікується вищий рівень обізнаності з процесуальним законодавством і судовою практикою, ніж від особи, яка самостійно захищає свої права. Однак професійна кваліфікація не створює презумпції умисного зловживання. О. Кібенко слушно порушує питання про співвідношення процесуальної недобросовісності та очевидної непрофесійності адвоката [19, с. 5]. Вважаємо, що помилки, неуважність або недостатня професійна підготовка за відсутності ознак недобросовісного використання процесуального права не повинні автоматично кваліфікуватися як зловживання. За відповідних обставин вони можуть свідчити про неналежне виконання професійних обов'язків, що становить окрему підставу дисциплінарної відповідальності відповідно до пункту 5 частини другої статті 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [20]. Ототожнення цих категорій призводило б до підміни оцінки професійної компетентності припущенням про недобросовісний намір.

Запропоновані критерії утворюють цілісну модель правової оцінки, у якій визначальними є використання процесуального права всупереч його призначенню, недобросовісна спрямованість поведінки та її негативний вплив на здійснення правосуддя. Професійний статус адвоката конкретизує стандарт належної обачності, але не замінює доказування ознак зловживання. Відтак сама повторюваність клопотань, незручність процесуальної позиції для суду чи навіть помилковість правового аргументу не можуть бути достатніми підставами для застосування санкцій. Особливого значення за таких умов набуває розмежування недобросовісної процесуальної тактики та сумлінної наполегливості адвоката, без якої ефективний захист прав клієнта нерідко був би неможливим.

Заборона зловживання процесуальними правами не повинна перетворюватися на презумпцію недобросовісності адвоката. Активне, принципове й навіть незручне для суду використання передбачених законом процесуальних можливостей є не відхиленням від засад судочинства, а природним проявом змагальності та права на ефективний захист. Європейський суд з прав людини у справі «Мусієнко проти України», визнавши, що певні затримки провадження були спричинені поведінкою заявника, водночас наголосив: подання належно оформлених клопотань і скарг становило реалізацію процесуальних прав, а особу не можна звинувачувати лише за використання передбачених національним законодавством засобів захисту своїх інтересів [9]. Відтак сама процесуальна активність, навіть якщо вона об'єктивно впливає на тривалість розгляду, ще не свідчить про зловживання.

Показовою в цьому контексті є практика органів адвокатського самоврядування. У справі, яка розглядалася Вищою кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури (далі – ВКДКА), суд постановив окрему ухвалу стосовно адвоката, пов'язуючи тривалість розгляду цивільної

справи з численними процесуальними зверненнями представника. Однак під час дисциплінарної перевірки встановлено, що заяви про ознайомлення з матеріалами справи та отримання технічного запису судового засідання були реалізацією законних процесуальних прав, а клопотання про відкладення розгляду обґрунтовувалися конкретними обставинами, зокрема відрядженням, відпусткою та необхідністю вирішення процесуальних питань. Рішенням від 28.04.2023 № IV-010/2023 ВКДКА залишила без змін рішення регіональної КДКА про відмову в порушенні дисциплінарної справи [21].

Законодавство передбачає й інші гарантії від необґрунтованого переслідування адвоката. Зокрема, ухвалення рішення не на користь клієнта саме собою не становить підстави для дисциплінарної відповідальності, якщо адвокатом не вчинено дисциплінарного проступку. Не допускається також зловживання правом на звернення до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії, зокрема ініціювання дисциплінарного провадження без достатніх підстав або використання відповідного механізму як засобу тиску на адвоката у зв'язку з його професійною діяльністю (статті 34, 36 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [20].

Небезпека помилкової кваліфікації процесуальної поведінки має двосторонній характер. Як слушно зауважує О. Кібенко, суддя, який під приводом протидії зловживанням необґрунтовано обмежує доступ до правосуддя, сам може зіткнутися з питанням дисциплінарної відповідальності відповідно до статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [19, с. 9]. Тому висновок про зловживання повинен спиратися на конкретні обставини, а не на загальне враження від поведінки учасника.

З огляду на викладене вважаємо обґрунтованим виходити з доктринальної презумпції добросовісності процесуальної поведінки адвоката: до встановлення конкретних ознак зловживання його дії мають оцінюватися як реалізація передбачених законом професійних і процесуальних прав. Обов'язок належно мотивувати протилежний висновок покладається на суд, який застосовує відповідні процесуальні наслідки. Водночас принцип змагальності передбачає активність обох сторін: адвокат, виявивши ознаки недобросовісної поведінки процесуального опонента, вправі звернути на них увагу суду та ініціювати застосування передбачених законом заходів [19, с. 11]. Така позиція має ґрунтуватися на конкретних фактах, а не на прагненні обмежити процесуальні можливості іншої сторони. Саме дотримання цього балансу визначає справедливість правових наслідків зловживання процесуальними правами та межі їх застосування безпосередньо до адвоката.

Правові наслідки зловживання процесуальними правами становлять багаторівневу систему заходів, які різняться за правовою природою, суб'єктами застосування та функціональним призначенням. Їх доцільно об'єднати у чотири основні групи, кожна з яких відображає окремий механізм реагування на недобросовісну процесуальну поведінку.

Першу групу утворюють *процесуально-превентивні наслідки, спрямовані насамперед на нейтралізацію відповідної дії та запобігання її негативному впливу на перебіг судочинства.* Якщо подання скарги, заяви чи клопотання визнано зловживанням, суд з урахуванням обставин справи вправі залишити відповідне звернення без розгляду або повернути його (частина третя статті 44 ЦПК, частина третя статті 43 ГПК, частина третя статті 45 КАС України) [2; 3; 4]. Такі заходи не повинні розглядатися як самостійна форма покарання, оскільки їх безпосереднє призначення полягає у припиненні недобросовісного використання процесуального механізму. Водночас вони здатні істотно впливати на реалізацію права на судовий захист, зокрема через сплив процесуальних строків. Тому їх застосування потребує належного мотивування та оцінки співмірності відповідного обмеження.

Другу групу становлять *заходи процесуального примусу, покликані забезпечити виконання процесуальних обов'язків і припинити зловживання*. Зокрема, йде мова про попередження та штраф передбачені цивільним, господарським і адміністративним процесуальним законодавством.

Третю групу становлять *майнові наслідки, пов'язані з розподілом судових витрат.* У разі зловживання стороною або її представником процесуальними правами суд вправі покласти на відповідну сторону судові витрати повністю чи частково незалежно від результату вирішення спору (частина дев'ята статті 141 ЦПК, частина дев'ята статті 129 ГПК, частина восьма статті 139 КАС України) [2; 3; 4]. Крім того, за визначених законом умов суд може зобов'язати позивача забезпечити майбутні витрати відповідача на професійну правничу допомогу, зокрема якщо позов має ознаки завідомо безпідставного (стаття 135 ЦПК, стаття 125 ГПК України) [19, с. 15; 23]. Особливість цих наслідків полягає в тому, що їх майновий тягар зазвичай покладається на сторону, хоча

причиною застосування відповідних заходів могла бути поведінка її представника. Це порушує питання про можливість договірної відповідальності адвоката перед клієнтом за завдані збитки.

Четверта група охоплює *дисциплінарні наслідки, які реалізуються поза межами конкретного судового провадження*. Виявивши зловживання процесуальними правами, порушення процесуальних обов'язків чи неналежне виконання адвокатом професійних обов'язків, суд може постановити окрему ухвалу, яка надсилається компетентному органу для вирішення питання про дисциплінарну відповідальність (стаття 262 ЦПК, стаття 246 ГПК, стаття 249 КАС України) [2; 3; 4]. Зокрема, Касаційний господарський суд в окремій ухвалі від 31.07.2019 у справі № 916/1573/18 звернув увагу на неналежне виконання адвокатом професійних обов'язків і направив відповідні матеріали до КДКА Одеської області [22].

Нормативною підставою дисциплінарного реагування можуть бути порушення Правил адвокатської етики, зокрема статті 44, яка забороняє адвокатові вчиняти дії, спрямовані на невиправдане затягування судового розгляду [7]. Відповідно до статей 34, 35 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» за наявності дисциплінарного проступку можуть застосовуватися попередження, зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року або позбавлення такого права за передбачених законом підстав [6]. При цьому дисциплінарне провадження має самостійний предмет доказування, а його результати не повинні механічно визначатися процесуальною оцінкою поведінки адвоката судом.

Окремий вимір відповідальності простежується у практиці Європейського суду з прав людини. У справі *«Zbyranyk and Smetanin v. Ukraine»* (заяви № 453/21 та № 9741/21) Суд визнав подання недостовірних відомостей за істотних обставин несумісним із належним використанням права на індивідуальну заяву. Водночас практика ЄСПЛ допускає застосування спеціальних заходів до представників, які неналежно використовують процедури Суду, зокрема заборону конкретному юристові представляти заявників відповідно до пункту 4(b) Правила 36 Регламенту Суду, про що йдеться у справі *«Stevančević v. Bosnia and Herzegovina»* (2017) [13, с. 594]. Ці приклади підтверджують, що вимоги добросовісності поширюються і на міжнародні механізми судового захисту, хоча підстави та порядок застосування відповідних заходів мають власну правову специфіку.

Отже, процесуальні, майнові та дисциплінарні наслідки зловживання можуть застосовуватися у взаємозв'язку, проте не є взаємозамінними. Процесуальний штраф не становить дисциплінарного стягнення, а притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності не усуває потреби в належному процесуальному реагуванні. Водночас множинність можливих наслідків вимагає особливої уваги до принципу пропорційності: сукупний тягар застосованих заходів повинен відповідати характеру, ступеню недобросовісності та наслідкам конкретної поведінки. Саме такий підхід дозволяє поєднати ефективну протидію процесуальним зловживанням із належним захистом незалежності адвокатської діяльності.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що зловживання процесуальними правами адвокатом становить складне правове явище, оцінка якого потребує врахування не лише формального характеру процесуальних дій, а й їхнього призначення, спрямованості та можливих наслідків. Протидія таким зловживанням є необхідною умовою ефективного правосуддя, проте не повинна перетворюватися на інструмент обмеження незалежності адвоката чи його права на активний і послідовний захист інтересів клієнта.

Обґрунтовано доцільність комплексного застосування п'яти взаємопов'язаних критеріїв оцінки процесуальної поведінки адвоката: формальної правомірності дії, відповідності її призначенню процесуального права, недобросовісної спрямованості, наявності шкідливих наслідків або реальної загрози їх настання та підвищеного стандарту професійної обачності. Доведено, що професійний статус адвоката не створює презумпції його недобросовісності, а процесуальна помилка, наполегливість у відстоюванні правової позиції чи використання незручних для суду засобів захисту самі собою не можуть визнаватися зловживанням.

Встановлено, що правові наслідки зловживання охоплюють процесуально-превентивні заходи, заходи процесуального примусу, майнові та дисциплінарні наслідки. Їх застосування повинно ґрунтуватися на належному мотивуванні, індивідуалізації відповідальності та дотриманні принципу пропорційності. Особливого значення набуває розмежування особистої відповідальності адвоката й відповідальності адвокатського бюро чи об'єднання, а також недопущення автоматичного ототожнення судової оцінки процесуальної поведінки з наявністю дисциплінарного проступку.

Таким чином, визначальним орієнтиром правозастосування має бути справедливий баланс між необхідністю забезпечення процесуальної дисципліни та гарантіями незалежної адвокатської діяльності. Добросовісність адвоката не може вимірюватися зручністю його поведінки для суду, так само як професійна незалежність не може слугувати виправданням свідомого використання процесуальних прав усупереч їхньому призначенню.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

2. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15

3. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12

4. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15

5. Гуртова К. М. Розуміння зловживання правом в правових позиціях Великої Палати Верховного Суду. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 3. С. 20–25. DOI: 10.24144/2788-6018.2024.03.2

6. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17

7. Правила адвокатської етики : затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09.06.2017, зі змінами від 15.02.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17

8. Добровольська Н. В. Зловживання процесуальними правами адвокатом (на прикладі господарського та адміністративного судочинства). Правова держава. 2024. № 54. С. 49–57. DOI: 10.18524/2411-2054.2024.54.304872

9. Берназюк Я. О. Особливості дотримання в адміністративному судочинстві принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами : матеріали Всеукраїнського семінару для суддів «Зловживання процесуальними і матеріальними правами: правові наслідки» (23 квітня 2021 р.). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Bernazuk_23_04_2021.pdf

10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

11. Recommendation No. R (84) 5 of the Committee of Ministers to Member States on the Principles of Civil Procedure Designed to Improve the Functioning of Justice : adopted on 28 February 1984. URL: https://rm.coe.int/16804e19b1

12. Зелінська Я. С. Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. Вісник НААУ. 2023. № 7–8 (93). URL: https://unba.org.ua/publications/8360-zlovzhivannya-procesual-nimi-pravami-v-administrativnomu-sudochinstvi.html

13. Дришлюк В. І., Журавель А. В., Юрченко М. М., Ніцевич А. С. Зловживання процесуальними правами та їх наслідки при зверненні до Європейського суду з прав людини. Право і суспільство. 2024. № 5. С. 589–595. DOI: 10.32842/2078-3736/2024.5.86

14. Ухвала Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 16.04.2019 у справі № 757/32769/15-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81202852

15. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 10.05.2018 у справі № 800/592/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/73903174

16. Ухвала Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 17.01.2019 у справі № 905/2065/16. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79290109

17. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного адміністративного суду від 09.11.2021 у справі № 826/9751/14. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100973142

18. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14.03.2019 у справі № 9901/34/19 (провадження № 11-82заі19). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81013341

19. Кібенко О. Р. Зловживання процесуальними правами в господарському процесі : матеріали семінару для суддів апеляційних та місцевих судів «Зловживання процесуальними і матеріальними правами: правові наслідки» (23 квітня 2021 р.). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Kibenko_23_04_2021.pdf

20. Вовнюк В. Правила адвокатської етики. Дисциплінарна практика ВКДКА за квітень 2023 року (ІІ частина). Вища школа адвокатури НААУ. 22.12.2023. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/pravila-advokatskoyi-etiki-disciplinarna-praktika-vkdka-za-kviten-2023-roku-ii-castina

21. Окрема ухвала Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 31.07.2019 у справі № 916/1573/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83431068.